

ՄԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑՆԵՐԸ

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՄԻՑ

1904 Դեկտմ. 29

Ուրախութեամբ կողջունենք ւայն կարգադրութիւնները, որոնց համեմատ «Լուսնայ»-ները աւելի շուտ պիտի ձգուին հայ գրականութեան գանձարանին մէջ: Հայ մամուլի կատարելագործութեան համար շատ անկեղծ և անձնուէր ոյժեր պէտք են: Արդի օրական և պարբերական հրատարակութիւններ ընդհանրապէս շահադիտութեան վրայ հիմնուած ձեռնարկութիւններ են գոնէ Պօլսի մէջ: Անոնք որ շահադիտական հիմերով չեն ձեռնարկած գործի, շատ կը նեղուին, որովհետեւ չեն վարձատրուիր. իսկ շահելու համար անկարող են գործածել ւայն միջոցները, որոնք շատ ստորին են: Պօլսի մամուլին մէջ տիրող ուղղութիւնը ւայս է և հարկաւ Դուք առիթ ունիք ստուգելու ւայս իրողութիւնը:

Պօլսի մամուլը ազգային կեանք չունի. մինչև իսկ ունեցանք հայեր, որ պատճառ եղան թերթերու մէջէն վերցնել տալու «Ազգային լուրեր» խորագիրը. խորագիր մը՝ որու ներքև հայ ազգի վարչական, եկեղեցական, կրթական, պատրիարքական, առաջնորդական և այլն, անմեղ լուրերը կը հրատարակուէին: Այսպիսի պայմաններու մէջ անողոր գրաքննութեան մը հսկողութիւնն ալ կը ծանրանայ. այնպէս որ ո՛ր և է բառ կամ խօսք, որ կարտայայտէ հոգեբանական կամ ընկերական վիճակ, գոր օրինակ, ազատութիւն, գործ, համերաշխութիւն, ընկերութիւն, նպատակ, պատմութիւն, և ուրիշ հարիւրաւորներ, աններելի են. գրուածի մէջ ւայն ատեն միայն կարելի է այդ տեսակ բառերուն գործածութիւնը, երբ մէկ մէկ ձրի ան-

ցագիր տաս անոնց. այսինքն՝ երբ ըսես կրօնական, եկեղեցական, հոգևոր, կրթական նպատակ, գործ, կայլն, կայլն: Թերևս շատ բան չէք հասկնար Պօլսի մամուլէն. պատճառը այն է որ կամ արդէն անիմաստ բան մըն է գրուածը. և կամ թէ գրաքննական սոսկալի անդամահատութիւններու ենթարկուած է գրուածը և խճողուած է բացայայտիչ բառերու ներմուծումով:

Պօլսի մամուլը ազգային գրականութիւն ալ չունի. ազգային գրականութիւնը ազգային կեանքով կը շինուի. երբ չկայ կեանք, ինչո՞վ շինուի գրականութիւնը: Կարելի չէ ոչ թէ նոր կեանք արծարծելու համար իմաստուն և խղճամիտ ուսումնասիրութիւններ ընել, վէպեր գրել, նոյն իսկ տեղի ունեցած եղելութիւնները արձանագրելն ալ արգելուած է բոլորովին: Այս պատճառով շատ մը երկրորդական բաներ, որոնք կը վերաբերին ազգային կեանքի ո՞ր և է կողմին, հազիւ կը թոյլատրուին մամուլի մէջ:

Իսկ երբ չկայ ազգային կեանք և ազգային գրականութիւն, հապա ինչո՞վ կը լեցուին մայրաքաղաքիս լայնածաւալ թերթերը.—ես չըսեմ թէ ինչերով կը լեցուին. թերթերը ինքնին արդէն կը խօսին: Իայց դիտել տամ մասնաւորապէս շատ մը կողմնակցութիւններ ու անձնականութիւններ, զորս անխիղճ, վատ ըլլալու չափ յառաջ կը տանեն: Անպատիւները պատուաւոր հռչակել, պատուաւորները՝ անպատիւ. դրամի համար անուանարկութիւններ ընել, և շատ մը աղտոտութիւններ, որ չափ և սահման չունին:

Այս վիճակը մենք հայերս շինեցինք. անձնական շահերը ընկերին վնասներուն մէջ փնտոելով, և այս մասին բուն պատասխանատուն նոյն ինքն մերիններն են և ոչ թէ կառավարութիւնը ուղղակի:

Կ. Պօլսի մամուլին վրայ այդ հարևանցի տեսութիւնը ըրի բացատրելու համար ոչ միայն մեր ազգային կեանքին ընդհանուր խեղճութիւնը, այլ մասնաւորապէս մեր վարչական գործերուն միօրինակութիւնը՝ այն ալ չափազանց դժուարութիւններու մէջ:

Դիտէք որ շատոնց դադրած է Ազգ. Մահմանադրութիւնը իսկապէս գործադրուելէ մայրաքաղաքիս մէջ: Սահմանադրութիւն անունն իսկ արգելուած է յիշելու գործածել: Լրագիրներու մէջ «Պատրիարքարանի Օրէնք» անունը կը տրուի հիմայ այդ երանելի Սահմանադրութեան, որու հասկացողութեան չափն ու սահմանը շատոնց փոխուած էր ոմանց

համար և շատ տեղեր ալ՝ գաւառներու մէջ՝ հազիւ անունը լըսուած էր: Սահմանադրութեան հանդէսները, որ տեղի կունենային մայիս 24-ի յաջորդող կիրակին Ս. Փրկչի Հիւանդանոցի պարտէզին մէջը՝ աղետաբեր վիրջ մ'ունեցաւ Իզմիրլեան պատրիարքի ատեն և հիմայ պատարագով միայն կը յիշատակուի: Ազգ. Կեդր. Վարչութեան բոլոր գործերը գրեթէ ծանրացած են Պատրիարքին վրայ, որ չկրնար ըստ Սահմանադրութեան նորոգել, վերակազմել Ժողովներն ու Խորհրդները և այսպէս՝ Օրմանեան պատրիարքի ընտրութենէն ի վեր, որ իններորդ տարին մտաւ, վարչական նոր կազմակերպութիւն մը կարելի չեղաւ: Ասոր ալ պատճառը այս է. դիտէք որ կառավարութիւնը շատոնց կուղէ փոփոխութիւններ ներմուծել Սահմանադրութեան մէջ: Խորէն պատրիարքի ատեն ձեռնարկներ եղան. բայց ելք մը չունեցան ատոնք. Մաղաքիա պատրիարքի ընտրութենէ առաջ, տեղապահութեան միջոցին քանի մը բանակցութիւններ և խոստումներ եղան այս մասին Կառավարութեան և Պատրիարքարանի մէջ: Այժմ նոր վարչական Ժողովներ ընտրելու համար Կառավարութիւնը պայման կը դնէ խոստացած փոփոխութիւններուն գործադրութիւնը: Պատրիարքարան չուզեր ընել այն փոփոխութիւնները Սահմանադրութեան մէջ. Կառավարութիւնը չընդունիր Ժողովներու հրաժարականը. Ժողովներ՝ որոնց անդամներուն օրինական թիւերը շատ վար ինկած են և այսպէս Վարչական գործերը կերթան միմիայն Պատրիարքի մը ուժով. և բարեբախտութիւն մըն է Թուրքիոյ Հայոց համար ունենալ իրենց Պատրիարքական Աթոռին վրայ Օրմանեան սրբազանի պէս կարող անձնաւորութիւն մը: Եթէ ազգի այս վիճակին մէջ ուրիշ եկեղեցական մ'ըլլար Պատրիարք, վստահ կրնաք ըլլալ որ աւելի վատ կացութիւն մը պիտի ունենայինք:

Սահմանադրութիւնը Վարչական ընտրութեանց մասին թէպէտ անգործադրելի դարձած է Պատրիարքարանի մէջ, բայց առաւել կամ նուազ չափով կը գործադրուի ուրիշ կէտերու մէջ, իսկ գաւառներու մէջ՝ առաջնորդական և վարչական ընտրութիւններու առթիւ ալ գործադրելի կը մնայ:

*
* *

Դիչ մըն ալ խօսենք այլ մասնաւոր խնդիրներու վրայ, որոնց բնութիւնը մեծ մասամբ անծանօթ մնացած է հասարակութեան, իսկ մամուլի մէջ բոլորովին փոխուած:

Նրուադէմին հաշուական խնդիրը գլուխ գործոց մըն է դար-

ձած: Ղևոնդեան կամ Մաքսուտեան Ղևոնդ վարդապետի կուսակցութիւնը, որուն գլխաւորներն են Սահակեպիսկոպոս (Տանն կիլիկոյ կաթողիկոսը) և Երիցեան Գէորգ եպիսկոպոս, իր անբացատրելի շահատակութիւնները ծածկելու համար չքաշուեցաւ յայտարարել թէ վանքին մէջ ծագած խռովութիւնը արդիւնք է Իզմիրեանի գրգռումներուն. թէ մէջ տեղ հաշուի խընդիր չկայ. այլ Իզմիրեան յեղափոխական շարժումներ ընել կուտայ, և այլն. և որովհետեւ Իզմիրեան անունը ախորժելի չէ՝ Կառավարութեան ականջին, գործերը առին կնճռոտ հանգամանքը կամ ինչպէս կըսեն թրքերէն խօսակցութեան մէջ կատարելապէս արար սաշի (թնճուկ մաղ) մը եղաւ Երուսաղէմի խնդիրը, զոր սանդրելու, պարզելու և կարգադրելու համար մեծ ճարպիկութիւն պէտք է, Օրմանեան պատրիարք խնդրին ծագման ատեն իրապէս ուղեց փրկել թէ վանքին պատիւը և թէ հաշիւ տալէ խուսափողներուն պատիւը: Ժամանակին պահանջն ալ, վարչական մարդու իմաստութիւնն ալ այսպէս կը պահանջէին: Բայց դժբախտաբար Ղևոնդեանք չօգտուեցան այս բարի տրամադրութիւններէ և պնդեցին իրենց ղեղձումները ծածկելու միջոցներուն վրայ՝ աղբին դրամը գործածելով իբր կաշառ, շատ մեծ քանակութեամբ, և Ղևոնդ Վարդապետ Երուսաղէմի մէջ, Երիցեան եպիսկոպոս Պօլսի մէջ ձեռք առին այնպիսի միջոցներ, որ երբ ազգի առջև պատասխանատու կը գտնուէր Ղևոնդ Վարդապետ Կառավարութեան կողմէն պատուոյ նշան կընդունէր ապօրինի եղանակներով:

Խնդիրը դեռ կերպարանք մը չառաւ, բայց կարելի է յուսալ որ ժամանակը և վարչութեան երկայնամիտ ճարպիկութիւնը կարելի եղած միջոցները ստեղծեն փրկելու համար հնադարեան հաստատութեան մը պատիւը, զոր կասկածելի ըրին Ղևոնդեանք յաչա կառավարութեան, պահելու համար իրենց ղեղձումները: Եւ եթէ չըլլային Օրմանեան և Վեհապետեան Պատրիարքներու վստահելի դիմադրութիւնները՝ հասարակ մարդու մը, գող և ղեղծանող մարդու մը տան պէս պիտի խուղարկուէր, պիտի քրքրուէր Ս. Յակոբայ բոլոր անկիւններն ու գաւիթները: Անգամ միջոցներ ձեռք առած են այստեղ՝ որ մամուլը բան մը չը կարենայ գրել Երուսաղէմի խնդրին վրայ:

Առաջնորդական վիճակներու մէջ անորոշ կացութեան մը մատնուած են Մուշն ու Վան: Մուշ՝ Խրիմեան Սրբազանէ (Ն. Ս. Օծութենէ) ի վեր գրեթէ եկող գացող բոլոր Առաջնորդներու գլուխը կերած է: Շատ հետաքրքիր երևոյթ մըն է այս:

Մշու Առաջնորդները կը զոհուին ուրիշներու անհանդարտութեան, խեղճ Գնէլ վարդապետ, Մշու վերջին Պատրիարք, փոխանորդը, դեռ կը սպասէ Տրապիզոնի մէջ և թոյլ չը տրուիր իրին Պոլիս մտնել, վասն զի հակառակ իր ծառայութիւններուն՝ ետեւէն հետզհետէ աննպաստ լուրեր կը շինուին և կը տեղեկագրուին Կառավարութեան: Հազիւ թէ Օրմանեան պատրիարք կրցաւ զայն ազատել պատրաստուած դատապարտութենէ:

Վանի Սահակ եպիսկոպոսին կարգ մը սպառնալիքներու տակ լեղապատառ ըլլալուն ետքը վախճանուով, Աղթամարի Կաթ. տեղապահին սպանուիլը, Նարեկի կրած փնտնանքը՝ հետըհետէ փափուկ վիճակ մը կրնեն Վանը: Տեսնենք թէ Արիստակէս եպիսկոպոս Վանքեան Ամասիոյ Առաջնորդը, որ վստահելի է. Կառավարութեան աչքին, բայց անձնապէս անորակելի, պիտի երթայ Վան: Պատրիարքարանը անկեց աւելի լաւ կարգադրութիւն մը չէր կրնար ընել Բարթողիմէոս Սրբազանի սիրուն, թէ ազատելու համար Ամասիան այդ մարդու ձեռքէն և թէ ճարպիկութեամբ մը հեռացուցած ըլլալու և ազատելու համար Վանքեանը կուսակալին յայտնի չափակրութենէն:

Պուկարիոյ Առաջնորդութեան վրայ ալ շատ գրուեցաւ. բայց չը պարզուեցաւ բուն խնդիրը: Տէր Յակոբեան Վահան վրդ., որ Պատրիարքարանի կողմէն ղրկուած էր Պուկարիա առաջնորդական վիճակը կազմակերպելու և Առաջնորդի ընտրութիւն ընել տալու, երբ հակառակ իր ջանքերուն ինքը չը կրցաւ ընտրուիլ, և Պուկարիոյ հայերը իրենց Առաջնորդ ընտրեցին Արսլանեան Ներսէս եպիսկոպոսը, Վահան վրդ. դժարեցաւ և ուղղակի կամ անուղղակի միջոցով լուր տուաւ Օսմ. Կառավարութեան թէ Ներսէս եպիսկոպոսի ընտրութիւնը յեղափոխականներու գործ է: Կառավարութիւնը, որ երբէք չուզեր լսել յեղափոխականի անունը, թոյլ չը տուաւ Ներսէս եպիսկոպոսին, որ այդ կողմը երթայ, այլ ետքը Տրապիզոնի Առաջնորդ ընտրուեցաւ:

Ընդհանրապէս խօսելով Թուրքիոյ հայոց վիճակը գէշ չէ հիմայ բաղդատելով անցնող 10 տարիներուն: Ասդին անդին զանազան խլրտուկներու ազդեցութիւնը կրեցին ու կ'կրնն բոլոր գաւառներ և մանաւանդ Պոլիս: Գաւառներէն վաճառականութեան համար երթեկեկութիւններ ղտուարացած են, առաջ բոլորովին անհնար եղած էր: Ասկից շատ փնտսուեցաւ Պոլսի հայ վաճառականութիւնը: Այն տեղեր, ուր դեռ կը տեւ

1895—96 դէպքերուն ազդեցութիւնը և դեռ չեն կրցած գտնել իրենք զիրենք, գոհացուցիչ վիճակ մը չունին:

* * *

ՆԱՄԱԿ ՓԱՐԻԶԻՑ

Արժանապատիւ Հայր Խմբագիր,

Մինչև այժմ անկարող եղայ որևէ բան գրել Փարիզից «Լումայ» հանդիսիդ համար: Այս անգամ Յրանսիա գալս, ուսումնական-գրական ասպարիզի վրայ դեգերիլ շարունակելուն պատակով չէր դժբախտարար, որ յայտնի է թէ պատանեկան հասակիցս սկսած միշտ աչքիս առջևն եմ ունեցել առաւելապէս Փարիզում գտնուած ժամանակս: Այլ այս անգամ գալիս էի այս քաղաքակիրթ երկրի կողմը ապաքինուելու յուսով այն երկարատև տկարութիւնիցս, որ ասես որպէս վարձատրութիւն բազմամեայ ուսուցչիս շնորհներն ինձ մեր դպրոցական փափուկ գործը իրանց քմահաճութեանը ենթարկող մեծապատիւ պարոնները, և...

Սակայն թողնենք այս ըստ երևութիւն մասնաւոր-անհատական կեանքիս վերաբերեալ տեղեկութիւնները, որ կարծեմ, հետաքրքիր չեն կարող լինել ամսագրիդ ընթերցողներին համար... Բայց միևնոյն ժամանակ չը պէտք է մոռանանք, թէ մասնաւոր անհատների ամբողջ կեանքն ու գործունէութիւնն են, որ ստեղծում, գոյացնում են ամենքին հետաքրքրող և օգուտ տուող ընդհանուր հասարակական մեծ կեանքը: Մէկը առանց միւսի չը կայ և չէ կարող լինել: Թէ Թրբ և Ռոտեղից, մարդկային կեանքի Ռ միջնորմից է արդեօք սկսում ընդհանուրը և դադարում մասնաւորը՝ որոշ, շոշափելի սահմաններ չը կան իսկապէս, բացի սահմանափակ թէ անձնական և թէ ընտանեկան նեղ շրջանի մէջ կատարուող երեւոյթներից. երեւոյթներ, որոնց մասին անգամ, երեակայեցէք, չեն զանց առնում երբեմն խօսել մարդուս կեանքը մեզանից անհամեմատ աւելի լաւ դիտող երոպական հմուտ քննադատները, որպէս զի աւելի լաւ կարողանան բացատրել և հասկացնել անհատի հասարակական կեանքի այլ և այլ միտումները, զանազան դարձուածքներն ու վարմունքը, ընթացքը, մի խօսքով ամբողջ կեանքը գրեթէ իւր բոլոր պարագաներով: Եթէ օրինակ, մեր դպրոցական գործի և գործիչների վերաբերմամբ մանրամասն խօսենք՝ մասնաւոր